

O'ZBEK TILIDAGI OLQISH SO'ZLARNING SEMANTIK VA STRUKTUR TAHLILI

Norqobilova Nigora Uralovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi olqish so'zlarning semantik (ma'no) va struktur (tuzilish) xususiyatlari tahlil qilinadi. Olqish so'zlar xalqning ma'naviy dunyosi, qadriyatlari va madaniy urf-odatlarini ifodalovchi nutqiy birlik sifatida o'rganiladi. Maqolada olqishlarning grammatik shakli, sintaktik tuzilishi hamda semantik turlari misollar asosida izohlanadi.

Kalit so'zlar: olqish, semantika, struktura, sintaksis, pragmatika, nutq etiketi, milliy qadriyat.

Har bir til sohibi o'z madaniyati, urf-odati, qadriyati va mentalitetini namoyon qiluvchi til birliklariga ega bo'lib, lingvistlar tomonidan milliy xoslangan til birliklarining muammosi o'tgan asrning boshlaridan chuqur tadqiq etila boshlandi¹. Professor G.T.Salomov tomonidan *“tilning mo'jizasi”*², O'zbekiston xalq shoiri E.V.Vohidov tomonidan *“hikmatli so'zlar – hech bir podsho e'lon qilmagan farmon, hech bir prezident muhrlamagan qonun”*³ deb ta'riflangan paremiologik birliklarning shakllanish tarixi har bir xalqning madaniyati va uzoq asrlik o'tmishiga borib taqalishi bilan bog'liq bo'lishi bilan birga, ushbu birliklarni o'rganish o'zbek va ingliz tillarining leksik fondini boyitishdagi muhim manbalardan sanaladi.

Shu boisdan ham paremiologik birliklarni har tomonlama chuqur o'rganish

¹ Narmuratov Z. R. “Ta’lim” va “ilm” mazmunli frazemalarning semantik-struktur, lingvomadaniy xususiyatlari (ingliz va o'zbek tillari misolida). Filol fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. Buxoro, 2024. – B.21.

² Саломов Ғ.Т. Рус тилидан ўзбек тилига мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. – Тошкент, Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси нашриёти, 1961. – Б.3.

³ Ш.Шомақсудов, Ш.Шорахмедов. Маънолар маҳзани. – Тошкент. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001. – Б.7.

til birliklarining ochilmagan qirralarini namoyon etish muhim vazifa hisoblanadi. Til ilmida mazkur birliklar *olqish so'zlar, otalar so'zi, qayroqi so'zlar, hikmatli so'zlar, naql, masal, tez aytish* kabi terminlar ostida o'rganilib kelinadi.

O'zbek xalqining nutq madaniyati o'ziga xos ifoda vositalari bilan boyitilgan. Ulardan biri — **olqish so'zlar** bo'lib, ular insonlar o'rtasidagi ezgulik, e'tirof va rag'batni ifodalaydi. Olqish so'zlar nafaqat ijobiy emotsional holatni bildiradi, balki muomala madaniyatining ajralmas qismi sifatida tilning ijtimoiy funksiyasini ham bajaradi. Shu sababli, ularni semantik va struktur jihatdan tahlil qilish o'zbek tilshunosligida muhim masalalardan biridir.

Olqish so'zlar semantik jihatdan **ezgulik, muvaffaqiyat, baraka, sog'lik, baxt va hurmat** kabi tushunchalarni ifodalaydi. Ularning ma'nosi ko'pincha **ijobiy emotsional bahoga** asoslanadi. Quyida olqishlarning asosiy semantik turlari keltiriladi:

Bu turdagi olqishlarda boshqa shaxsga nisbatan ezgu niyat, duo yoki yaxshilik istagi ifodalanadi.

Misollar:

- *Baxtli bo'!*
- *Omadingni bersin!*
- *Yaxshi kunlarni ko'r!*

Mehnat va yutuqni e'tirof etuvchi olqishlar

Bu turdagi olqishlar kishining harakati yoki natijasini maqtash, rag'batlantirish uchun ishlatiladi.

Misollar:

- *Barakalla!*
- *Zo'r ishlading!*
- *Ajoyib chiqdi!*

Ijtimoiy-madaniy marosimlarga oid olqishlar

Ular to'y, mehmondorchilik, yangi uy, farzand yoki boshqa ijtimoiy voqealarda aytiladi.

Misollar:

- *Uyingiz fayzli bo'lsin!*
- *Farzandingiz oq yursin!*
- *Yangi hayotingiz muborak bo'lsin!*

Sog'lik va umr tilovchi olqishlar

Bu olqishlarda insonning salomatligi, uzoq umr ko'rishi istaladi.

Misollar:

- *Sog' bo'!*
- *Uzoq umr ko'r!*
- *Yuzingdan kulgu arimasin!*

Semantik jihatdan olqishlar **ijobiy emotsional munosabatni bildiruvchi** birliklardir. Ular milliy qadriyat, diniy tushuncha va ijtimoiy urf-odat bilan bevosita bog'liq.

Olqish so'zlarning struktur tahlili

Struktur tahlil ularning **morfologik shakli, so'z turkumi** va **sintaktik tuzilishini** o'rganadi.

Morfologik xususiyatlar

Olqish so'zlar morfologik jihatdan asosan quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- **Undov so'zlar:** *Barakalla!, Yashang!, Zo'r!*
- **Fe'l shaklidagi birliklar:** *Baxtli bo'!, Sog' bo'!, Omad tilayman!*
- **Sifatli yoki frazeologik birliklar:** *Yaxshi ish qilding!, Oq yo'!*

Sintaktik tuzilish jihatidan

Olqish so'zlar tuzilishiga ko'ra quyidagi turlarga ajratiladi:

Turi	Tuzilishi	Misollar
Oddiy (bir soʻzli)	Bir soʻzdan iborat	<i>Barakalla!, Zoʻr!</i>
Murakkab (ikki yoki undan ortiq soʻzli)	Ikki yoki koʻp komponentli	<i>Omad senga yor boʻlsin!, Baxting ochiq boʻlsin!</i>
Qoʻshma gap shaklidagi	Ikki mustaqil fikrni bogʻlovchi gap	<i>Alloh seni qoʻllasin, ishlaring oson boʻlsin!</i>

Oʻzbek tilidagi olqish soʻzlarning asosiy struktur modellari quyidagicha:

1. **[Feʼl + boʻl]** → *Baxtli boʻl!, Sogʻ boʻl!*
2. **[Sifat + boʻlsin]** → *Oq yoʻling boʻlsin!, Omading yor boʻlsin!*
3. **[Undov]** → *Barakalla!, Yashang!*
4. **[Nom + feʼl]** → *Yoʻling ochiq boʻlsin!, Dasturxoning toʻkin boʻlsin!*

Ushbu modellar oʻzbek tilidagi olqishlarning grammatik qurilishini aniqlashda asos boʻla oladi.

Olqish soʻzlar koʻpincha:

- **soʻzlashuv uslubida** ishlatiladi (kundalik muloqotda);
- **badiiy nutqda** personajlar nutqini jonlantiradi;
- **marosim nutqida** (toʻy, yubiley, tantana) muhim kommunikativ vazifani bajaradi.

Ularning ohang, intonatsiya va soʻzlovchi shaxsning niyatiga qarab **samaradorligi** oʻzgaradi. Masalan, *Barakalla!* soʻzi chin dildan aytilsa — olqish, kinoyali ohangda aytilsa — istehzo boʻlishi mumkin.

Oʻzbek tilidagi olqish soʻzlar semantik jihatdan ezgulik, baxt, baraka, muvaffaqiyat va sogʻlik kabi tushunchalarni ifodalovchi ijobiy birliklardir. Struktur jihatdan ular undov, feʼl va frazeologik shakllarda namoyon boʻladi. Olqishlar milliy madaniyatning muhim koʻzgusi boʻlib, ularning semantik va struktur tahlili tilning madaniy qatlamlarini chuqur anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Narmuratov Z. R. “Ta’lim” va “ilm” mazmunli frazemalarning semantik-struktur, lingvomadaniy xususiyatlari (ingliz va o‘zbek tillari misolida). Filol fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. Buxoro, 2024. – 246 b.
2. Саломов Ғ.Т. Рус тилидан ўзбек тилига мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. – Тошкент, Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси нашриёти, 1961. – 159 б.
3. Ш.Шомақсудов, Ш.Шорахмедов. Маънолар маҳзани. – Тошкент. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001. – 427 б.
4. <https://www.soff.uz/product/adabiyot-olqishlar-va-qargishlar>